

บทคัดย่อ

โครงการศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเส้นทางชีวิตปลาทะเลเพื่อการดูแลและการจับปลาทะเลอย่างเหมาะสม มีวัตถุประสงค์ คือ 1.เพื่อศึกษาเส้นทางชีวิตของปลาทะเลตั้งแต่เกิดกำเนิด เติบโต การหากิน และการเลือกถิ่นที่อยู่ 2.เพื่อศึกษาวิธีการและกระบวนการในการรักษาสภาพแวดล้อมต่างๆเพื่อให้ปลาทะเลสามารถเพาะพันธุ์ เจริญเติบโตได้สมบูรณ์ตามธรรมชาติ และ 3.เพื่อสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชาวประมงพื้นบ้านให้เข้าใจความรู้ตามข้อ 1 และข้อ 2 และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างเหมาะสมทั้งในการจับและการอนุรักษ์ฟื้นฟูสภาพแวดล้อม ผลการศึกษา พบว่า

1. เส้นทางชีวิตปลาทะเล

ปลาทะเล มีชื่อวิทยาศาสตร์ว่า *Eleutheronema tebradactylum* ภาษามลายูเรียกว่า “อีแกลางิง” มีรูปร่างยาวเรียว ลำตัวค่อนข้างหนา แบนข้าง หัวค่อนข้างเล็ก จะงอยปากสั้น ตามีเยื่อไขมันปกคลุม และอยู่ในเกล็ดปลายจะงอย ปากเฉียงขึ้นเล็กน้อยและมีฟันแหลมคม ลักษณะเด่นคือ ก้านครีบส่วนล่างของครีบหูแยกออกเป็น 4 เส้น ซึ่งชาวบ้านเรียกว่าหนวด มีครีบหลังแยกห่างกัน 2 อัน ครีบหางเป็นแฉกลึก ส่วนของลำตัวที่อยู่แนวสันหลังสีเทาปนเขียว ส่วนที่อยู่ถัดลงมาสีเนื้อและสีขาวเงิน ครีบหลังและครีบหางมีรอยแต้มสีเทาที่ปลาย ครีบอื่นๆ มีสีเหลือง

ปลาทะเลเป็นสัตว์น้ำที่ชอบหากินหน้าดินโคลน ตั้งแต่ริมชายฝั่งทะเลไปจนถึงบริเวณห่างจากฝั่งประมาณ 5 กิโลเมตร และพบมากบริเวณปากอ่าวปัตตานี ปากคลองต่างๆ ปลาทะเลเป็นสัตว์น้ำที่ชอบล่าเหยื่อ โดยเฉพาะสัตว์น้ำตัวเล็กๆ เช่น ปลาหลังเขียว ปลาเกะตัก กุ้งเคย ฯลฯ หากเรายังคงพบเห็นปลาทะเลในทะเลปัตตานี นั้นจึงหมายความว่า ท้องทะเลปัตตานียังคงมีความอุดมสมบูรณ์ ระบบห่วงโซ่อาหารในทะเลยังเป็นไปอย่างครบวงจร มีสัตว์น้ำขนาดเล็กที่เป็นแหล่งอาหารของปลาและปลาใหญ่ชนิดอื่นๆ

ฤดูกาลในการจับปลาทะเลเป็นช่วงหลังฤดูมรสุม คือ ประมาณเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน และอีกช่วงเวลาหนึ่งคือ หลังจากมีลมตะวันออกเฉียงเหนือพัดเข้ามา ในช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเวลาที่น้ำทะเลค่อนข้างจะขุ่นมีสัตว์น้ำตัวเล็กๆเป็นจำนวนมาก ปลาทะเลจะตามฝูงปลาเล็กๆเหล่านี้เข้ามาใกล้ฝั่งแต่จะเป็นช่วงเวลาสั้นๆ ประมาณ 7-10 วันเท่านั้น

2. วิธีการและกระบวนการในการรักษาสภาพแวดล้อมต่างๆเพื่อให้ปลาทะเลสามารถเพาะพันธุ์ เจริญเติบโตได้สมบูรณ์ตามธรรมชาติ

2.1 การเรียนรู้ภูมิปัญญาในการเข้าใจและเข้าถึงทรัพยากรเพื่อการจับปลาที่เหมาะสม

ภูมิปัญญาในการเข้าใจ ประกอบด้วย 2 ประเด็นด้วยกันคือ ภูมิปัญญาในการเข้าใจในลักษณะธรรมชาติของทรัพยากรในทะเล และ ภูมิปัญญาในการเข้าใจเงื่อนไขทางธรรมชาติและบริบทแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่ส่งผลต่อการทำการประมงของชาวประมงพื้นบ้าน

● ความเข้าใจในลักษณะธรรมชาติของทรัพยากรในทะเล

ชาวประมงพื้นบ้านจะต้องมีการเรียนรู้และเข้าใจในทรัพยากรในท้องทะเลมากมาย จะต้องเรียนรู้ตั้งแต่ลักษณะธรรมชาติ ลักษณะนิสัยของปลา แหล่งอาศัยของปลาแต่ละชนิดด้วย ทั้งนี้เพราะ “ความเข้าใจ”

ในตัวทรัพยากรเหล่านี้จะเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชาวประมงพื้นบ้านสามารถ“เข้าถึง”ตัวทรัพยากรได้เป็นสำคัญ

- **ความเข้าใจในบริบทแวดล้อมทางธรรมชาติ**

การเข้าถึงทรัพยากรประมงของชาวประมงพื้นบ้าน จ.ปัตตานีนั้นจะต้องคำนึงถึงลักษณะทางกายภาพของสิ่งแวดล้อม นั้นหมายถึง “ลม” ทั้งนี้เพราะทิศทางของลมแต่ละประเภทจะส่งผลถึงกระแสน้ำในทะเล ซึ่งก็คือ คลื่นในท้องทะเลนั่นเอง จึงกล่าวได้ว่า ทั้งลมและคลื่นในท้องทะเลเป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน และส่งผลต่อเนื่องมายังสภาพของทรัพยากรในท้องทะเลอีกด้วย

ภูมิปัญญาในการเข้าถึงทรัพยากร

ปัจจัยที่เกี่ยวข้องต่อการเข้าถึงทรัพยากรของชาวประมงพื้นบ้าน จะมีอยู่ 2 ประการด้วยกัน คือ เรือและเครื่องมือประมงชนิดต่างๆ ทั้งอวนกุ้ง อวนปู ฯลฯ ซึ่งปัจจัยทั้ง 2 ประการดังกล่าว เป็นสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมา โดยยืนอยู่บนพื้นฐานของการเรียนรู้ธรรมชาติอย่างเข้าใจ และนำความรู้ ความเข้าใจมาสร้างเป็นเรือและเครื่องมือประมง เพื่อให้สามารถจับสัตว์น้ำได้ (สุวิมล พิริยธนาลัย, 2546) เช่น ในการจับปลาเกล็ด ชาวประมงพื้นบ้านใช้เครื่องมืออวนปลาเกล็ด ซึ่งเป็นอวนที่ต้องพึ่งพาการไหลของกระแสน้ำเป็นหลัก ช่วงเวลาในการจับปลาเกล็ดจะเป็นช่วงหลังฤดูมรสุม คือ ประมาณเดือนกุมภาพันธ์-พฤษภาคม ในช่วงข้างขึ้นหรือแรม 1-6 ค่ำ และ 10-15 ค่ำ

2.2 การอนุรักษ์ฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมเพื่อปกป้องปลาเกล็ด

การฟื้นฟูทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่งเพื่อปกป้องปลาเกล็ดของชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี มีการดำเนินกิจกรรม 3 ด้าน ควบคู่กัน ประกอบด้วย (1) การจัดสร้างแหล่งอาศัยสัตว์ทะเล (2) การเพิ่มปริมาณและความหลากหลายให้กับทรัพยากรสัตว์น้ำ และ (3) การป้องปรามเรือประมงที่กระทำผิดกฎหมาย เป็นการควบคุมดูแลเครื่องมือที่ผิดกฎหมายไม่ให้ทำการประมงในบริเวณชายฝั่ง ซึ่งจะเป็นการปกป้องปลาเกล็ดให้สามารถเติบโตและขยายพันธุ์ได้

3. การสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชาวประมงพื้นบ้านเพื่อนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรม

3.1 แหล่งเรียนรู้ในชุมชนประมงพื้นบ้าน

ในการสร้างความรู้ให้กับชาวประมงพื้นบ้านและผู้สนใจทั่วไป จำเป็นต้องสร้างแหล่งเรียนรู้ให้กับผู้สนใจเรียนรู้สามารถหาความรู้และเรียนรู้ด้วยตนเองได้ตามอัธยาศัย แหล่งการเรียนรู้ในชุมชนประมงพื้นบ้านประกอบด้วยสิ่งต่างๆ ดังนี้ (1) แหล่งที่มาของความรู้และเนื้อหาความรู้ (2) วิธีการจัดกระบวนการเรียนรู้ รูปแบบการเผยแพร่ (3) อุปกรณ์สำหรับการเรียนรู้ สื่อการเรียนรู้ (4) สถานที่เรียนรู้ เช่น พื้นที่ทำการประมง ศูนย์ปฏิบัติงานของวิสาหกิจชุมชนโอริงปันตัย (5) ผู้จัดการเรียนรู้ คือ คนในชุมชนประมงพื้นบ้านและ (6) ผู้เรียน คือ สมาชิกในชุมชน และผู้สนใจทั่วไปที่ต้องการเรียนรู้

3.2 การสร้างการเรียนรู้ให้กับสมาชิกในชุมชนผ่านโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน

(1) สิ่งที่ต้องการสร้างการเรียนรู้

- การปลูกฝังให้มีการเลือกใช้เครื่องมือประมงพื้นบ้านที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในการเข้าถึงทรัพยากรสัตว์น้ำ

- การปลูกฝังจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากร โดยการสร้างแหล่งอนุบาลสัตว์น้ำเพื่อให้มีสภาพที่เหมาะสมกับการอยู่อาศัย หากินและหลบภัยของปลาทุเลา
- การใช้มาตรการด้านกฎหมายสำหรับคนที่ใช้เครื่องมือที่ผิดกฎหมาย เช่น การจำกัดเขตการใช้พื้นที่ การออกกฎควบคุม/หรืออนุญาตในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
- ให้ชาวบ้านมีส่วนในการกำหนดกฎเกณฑ์ต่างๆ ซึ่งเป็นความเห็นพ้องต้องกันของคนส่วนใหญ่
- การปลูกฝังให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าทั้งประโยชน์โดยตรงและโดยอ้อมรวมทั้งมีจิตสำนึกในเรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและเปิดโอกาสให้แลกเปลี่ยนและการรับรู้ร่วมกัน

(2) การเรียนรู้ผ่านโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้าน

เป็นเวทีหรือกิจกรรมในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของผู้มีความรู้ทั้งมากและน้อยมาถ่ายทอดให้กันและกันด้วยไมตรีจิต โดยลักษณะการถ่ายทอดความรู้ในโรงเรียนชาวประมงพื้นบ้านนั้นเป็นรูปแบบของการถ่ายทอดจากบุคคลสู่บุคคลเป็นหลัก โดยลักษณะของการปฏิบัติให้ดู เพื่อให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ในเนื้อหาสาระของความรู้และการปฏิบัติ ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรม

3.3 การสร้างการเรียนรู้ให้กับสาธารณชน

(1) วิธีการสร้างการเรียนรู้

- (1.1) การบอกเล่า บรรยาย ด้วยวาจา
- (1.2) การสาธิต เป็นวิธีการถ่ายทอดโดยชาวประมงพื้นบ้านเป็นผู้ถ่ายทอด
- (1.3) การปฏิบัติจริงเป็นวิธีการถ่ายทอดที่ผู้สนใจภายนอกได้ลงมือกระทำจริง
- (1.4) วิธีถ่ายทอดโดยจัดในรูปแบบของแหล่งในลักษณะต่างๆ
- (1.5) วิธีถ่ายทอดโดยใช้สื่อประเภทต่างๆ เช่น ป้ายนิเทศการ เครื่องมือประมงพื้นบ้านจำลอง
- (1.6) วิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาโดยบันทึกองค์ความรู้ไว้เป็นลายลักษณ์ เช่น วิทยุทัศน์ เว็บไซต์

ในการสร้างการเรียนรู้ให้กับชาวประมงพื้นบ้านและผู้คนที่สนใจทั่วไป พบว่า กลุ่มชาวประมงมีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอย่างเห็นได้ชัด คือ ชาวประมงที่ใช้เครื่องมือผิดกฎหมายมีการปรับเปลี่ยนมาใช้เครื่องมือประมงที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมกลุ่มชาวประมงจากบ้านยูโย ต.บานา อ.เมือง จ.ปัตตานีได้ปรับเปลี่ยนจากการใช้เครื่องมืออวนลากกระเ มาเป็นเครื่องมือประมงที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและไม่ผิดกฎหมายเพื่อจับปลาตัวโตๆ เช่น เบ็ด อวนลอยปลา ฯลฯ

การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ได้ก่อให้เกิดวิธีการบอกเล่าใหม่ในการจัดการทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง ซึ่งเดิมทีทั้งชุมชนและหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องได้พยายามจัดทำโครงการมากมายเพื่อให้กลุ่มผู้ใช้เครื่องมือประมงที่ผิดกฎหมายได้ปรับเปลี่ยนไปใช้เครื่องมือประมงที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและไม่ผิดกฎหมาย แต่ก็ไม่สามารถดำเนินการได้อย่างยั่งยืน นักวิจัยชาวประมงพื้นบ้านได้เรียนรู้ผ่านการปฏิบัติการการวิจัยว่าการแก้โจทย์หรือปัญหาบางอย่างไม่ได้มีวิธีเดียวเสมอไป ถ้าทำวิธีการเดิมมาหลายๆ ครั้ง แล้วยังไม่ตอบโจทย์ อาจต้องลองแก้โจทย์ด้วยวิธีการอื่นบ้าง